

Översikter och meddelanden

Det norske stortingsvalget 1989

Svært få nålevende velgere har deltatt i et stortingsvalg med maken til mandatskred som det Norge opplevde den 11. september 1989. Ikke siden 1927 har så mange stortingstabusetter skiftet parti. Valget førte dessuten til at Norge – mot alle odds – fikk sin femte ikke-sosialistiske koalisjonsregjering.

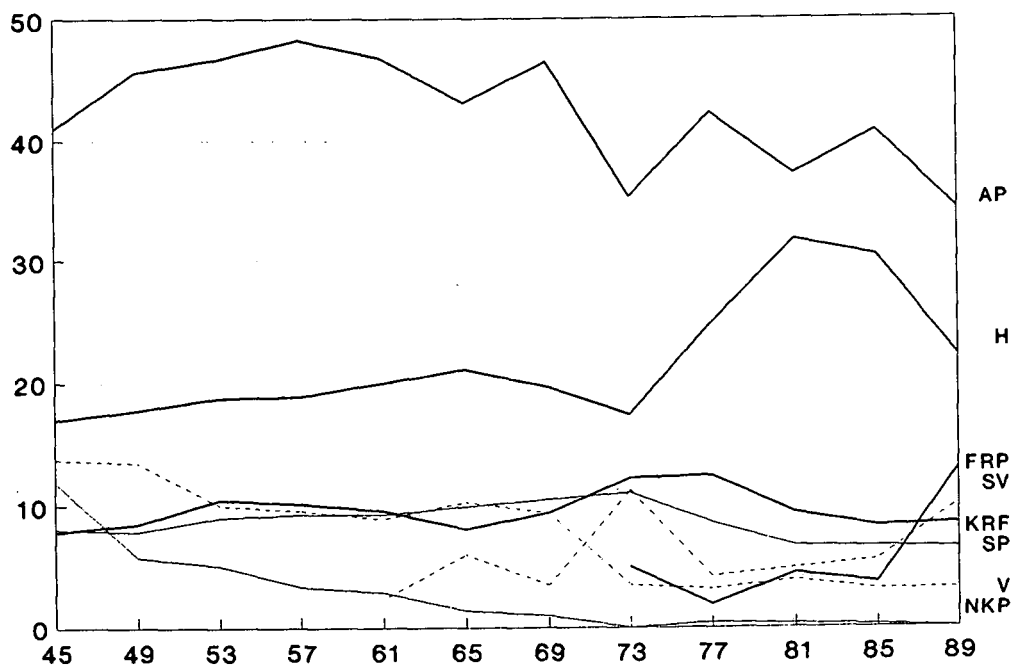
1. Valgresultatet

1989-valget ble et bemerkelsesverdig valg på mange vis:

- Nesten fire av ti velgere skiftet parti eller gikk inn eller ut av hjemmesittergruppen.
- For første gang i historien ble det valgt åtte utjevningsmandater.
- Anders Aune ble valgt inn fra Finnmark som den første partiløse representant siden 1918.

- Arbeiderpartiet gjorde sitt dårligste valg siden 1930.
- Fremskrittspartiet gjorde sitt beste valg siden partiet så dagens lys i 1973.
- Høyre gjorde det dårligste valget siden 1973.
- Sosialistisk Venstreparti fikk den største oppslutningen noe venstresosialistisk parti har oppnådd siden 1945.

Stortingsvalget i 1989 markerte slutten på et tiår med store velgerbevegelser. Mens partienes oppslutning i 1950- og 60-årene var forholdsvis stabil, ble svingningene store i 1970- og 1980-årene (jfr figur 1). Ved stortings- og fylkestingsvalgene i 1980-årene (tabell 1) varierte Høyres oppslutning med nærmere ti prosentpoeng, Fremskrittspartiets med ni, og Arbeiderpartiets oppslutning med seks og et halvt prosentpoeng.

Tabell 1. Partienes velgeroppslutning ved stortingsvalg (S) og fylkestingsvalg (F) i 1980-årene. Prosent.

Parti	S-1981	F-1983	S-1985	F-1987	S-1989
FRP	4,5	6,3	3,7	12,3	13,0
H	31,7	26,4	30,4	23,7	22,2
KRF	9,4	8,8	8,3	8,1	8,5
SP	6,7	7,2	6,6	6,8	6,5
DLF	0,5	0,7	0,5	0,7	-
V	3,9	4,4	3,1	4,3	3,2
FFF	-	-	-	-	0,3
A	37,2	38,9	40,8	35,9	34,3
SV	4,9	5,3	5,5	5,7	10,1
NKP	0,3	0,4	0,2	0,3	-
RV	0,7	1,2	0,6	1,3	-
Andre	0,1	0,3	0,4	0,9	1,9
Sum	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

For 1987 er fellelister mellom V og DLF fordelt på de to partiene i forhold til styrkeforholdet i landet forøvrig.

Partiforkortelser:

FRP:	Fremskrittspartiet (tidligere Anders Langes Parti)
H:	Høyre
KRF:	Kristelig Folkeparti
V:	Venstre
DLF:	Det Liberale Folkepartiet (tidligere Det Nye Folkepartiet)
FFF:	Folkeaksjonen Framtid for Finnmark ("Aune-lista")
A:	Arbeiderpartiet
SV:	Sosialistisk Venstreparti (tidligere Valgforbund)
SF:	Sosialistisk Folkeparti
NKP:	Norges Kommunistiske Parti
RV:	Rød Valgallianse (deriblant AKP (m-l), Arbeidernes Kommunistparti (marxist-leninistene))

Tar vi med kommunevalgene og meningsmålingene mellom valgene, blir svingningene enda større. Et samlebarometer basert på gjennomsnittet av flere institutters målinger, viser følgende ytterpunkter mellom valgene i 1981 og 1989 (Rommetvedt 1989):

Arbeiderpartiet: 29,6 % i juni 1988 og 43,7 % i april 1986.

Fremskrittspartiet: 2,9 % i august 1986 og 20,5 % i juni 1988.

Høyre: 20,9 % i august 1989 og 34,1 % i august 1986.

Kristelig Folkeparti: 6,5 % i november 1988 og 9,4 % i januar 1982.

Senterpartiet: 4,8 % i oktober 1984 og juni 1989 og 7,5 % ved kommunevalget i 1983.

Sosialistisk Venstreparti: 4,6 % i mai 1982 og 10,1 % ved stortingsvalget i 1989.

Venstre: 2,3 % i mars 1986 og 7,3 % i juni 1989.

Sammenlignet med stortingsvalget i 1985 ble Fremskrittspartiet 1989-valgets store seierherre. Men Frps fremgang var liten i forhold til fylkestingsvalget i 1987. For den andre store seierherren, Sosialistisk Venstreparti, ble fremgangen omtrent ikke stor uansett om man ser den i forhold til valget i 1985 eller 1987. Også for den nystartede Folkeaksjonen Framtid for Finnmark, populært kalt Aune-listen, ble valget en triumf. Listen fikk hele 21,5 % av stemmene i Finnmark og ble den nest største i fylket. Etter flere svake meningsmålinger ble Kristelig Folkeparti og Senterpartiet godt fornøyd med et valgresultat på linje med oppslutningen i 1985. Taperne ble Arbeiderpartiet og Høyre som gikk sterkt tilbake sammenlignet med 1985-valget, og som også måtte tåle stemmetap i forhold til det dårlige fylkestingsvalget i 1987. I tillegg ble også Venstre valgets taper. Etter en serie gode meningsmålinger regnet de fleste med at Venstre, som falt ut av Stortinget i 1985,

skulle komme tilbake i 1989. Men det glapp i innspurten. Det hjalp ikke at Det Liberale Folkepartiet, som brøt ut av Venstre etter EF-kampen i 1972, gikk inn igjen i Venstre i juni 1988.

Gruppen "andre" omfattet i 1989 bla de to nyskapningene Miljøpartiet De Grønne og Fylkeslistene for Miljø og Solidaritet. Rød Valgallianse og Norges Kommunistiske Parti stilte ikke lister. De anbefalte istedet velgerne å benytte Fylkeslistene. Men verken De Grønne eller Fylkeslistene nådde opp i kampen om mandatene med sine 0,4 % og 0,8 % av stemmene. Det var nok først og fremst SV og tildels også Venstre som kapret de grønne velgerne. Dessuten la også de andre partiene stor vekt på miljøspørsmål i valgkampen.

"Andre"-gruppen omfattet også Stopp Innvandringen, Pensjonistpartiet, De Liberale – Europapartiet og Frie Folkevalgte. De to førstnevnte fikk 0,3 % av stemmene, mens de to sistnevnte fikk mindre enn en tiendedels prosent.

Partienes oppslutning varierer sterkt fra fylke til fylke. Arbeiderpartiet fikk i 1989 størst oppslutning i Hedmark med 52,2 % og minst i Rogaland med 26,7 %. Høyres oppslutning varierte mellom 31,9 % i Oslo og 11,3 % i Nord-Trøndelag. For Fremskrittspartiet var oppslutningen størst i Vest-Agder med 17,8 % og minst i Finnmark med 6,6.

Oppslutningen varierer også etter kommunesentralitet. Høyre fikk 27,4 % av stemmene i de 75 mest sentrale kommunene, mot 14,6 % i de 241 minst sentrale kommunene. (Norge har tilsammen 448 kommuner.) Også Fremskrittspartiet hadde størst oppslutning i de mest sentrale kommunene (15,0 %) og minst i de minst sentrale kommunene (9,3 %). For Senterpartiet og Kristelig Folkeparti var situasjonen omvendt. Senterpartiet fikk 3,8 % i de mest sentrale kommunene og

13,5 % i de minst sentrale. Tilsvarende tall for Kristelig Folkeparti var 6,9 % og 11,7 % (SSB 1989a). (En mer detaljert beskrivelse av de geografiske variasjonene vil bli gitt i Rommetvedt 1990a.)

Før sommerferien spådde de aller fleste kommentatorer at det ville bli svært lav valgdeltakelse, bla fordi det ikke forelå noe klart regjeringsalternativ på den borgerlige siden. Men valgkampen ble mer spennende enn noen hadde regnet med på forhånd. Det bidro til at valgdeltakelsen ble større enn mange fryktet. 83,2 % av velgerne avga sin stemme ved valget i 1989, mot 84,0 % i 1985. Valgdeltakelsen ble dermed høyere enn ved de fleste stortingsvalg etter krigen. 61 % av velgerne fra 1985 hadde uendret standpunkt i 1989, mens 39 % skiftet parti eller gikk inn eller ut av hjemmesittergruppen. Fra 1981 til 1985 var stabiliteten 71 %, og fra 1985 til 1987 66 % (SSB 1989 a og b, Aardal og Valen 1989).

Mandatfordelingen

Mandatfordelingen i Stortinget fremgår av tabell 2. Størst økning fikk Fremskrittspartiet som kom inn med hele 22 representanter etter bare å ha hatt 2 i perioden før. SV økte sin representasjon med 11 mandater. Størst tap hadde Høyre og Arbeiderpartiet som mistet henholdsvis 13 og 8 plasser i Stortinget. Kristelig Folkeparti mistet 2 og Senterpartiet 1 mandat.

Valget førte 58 kvinner inn på det nye Stortinget. Kvinneandelen økte fra 34,5 % til 35,8 % og ble dermed den høyeste Norge har hatt noen gang. Flere markante politikere forlot Stortinget etter dette valget, blant dem tidligere statsminister Kåre Willoch, Arbeiderpartiets parlamentariske leder Einar Førde og SVs parlamentariske leder Hanna Kvanmo.

Det norske valgordningen har ofte gitt en fordeling

Tabell 2. Mandatfordelingen i Stortinget.

Parti	1961	1965	1969	1973	1977	1981	1985	1989
FRP	–	–	–	4	0	4	2	22
H	29	31	29	29	41	53	50	37
KRF	15	13	14	20	22	15	16	14
SP	16	18	20	21	12	11	12	11
DLF	–	–	–	1	0	0	0	–
V	14	18	13	2	2	2	0	0
FFF	–	–	–	–	–	–	–	1
A	74	68	74	62	76	66	71	63
SV	–	–	–	16	2	4	6	17
SF	2	2	0	–	–	–	–	–
Ialt	150	150	150	155	155	155	157	165

av mandatene som avvek en god del fra en proporsjonal fordeling. I 1949 fikk f eks Arbeiderpartiet bare 45,7 % av stemmene, men hele 56,7 % av mandatene. Ved flere valg har den partigruppering som har fått flertall i Stortinget og sikret seg regjeringsmakten, hatt et mindretall av velgerne bak seg.

For å rette opp noe av denne skjevheten, ble det ved stortingsvalget i 1989 for første gang innført en ordning med *utjevningsmandater*. Til gjengjeld ble adgangen til å inngå listeforbund opphevet. Ved fordelingen av utjevningsmandatene ble det satt en sperregrense på fire prosent.

Den nye ordningen innebar at Stortinget ble utvidet med 8 utjevningsmandater i tillegg til de 157 distrikts- eller fylkesmandatene man hadde fra før. Ved fordelingen etter valget i 1989 fikk Fremskrittspartiet, Kristelig Folkeparti, og Senterpartiet to utjevningsmandater hver, mens Høyre og Sosialistisk Venstreparti fikk ett hver.

De åtte utjevningsmandatene var ikke tilstrekkelige til å sikre en fordeling av plassene i Stortinget i samsvar med valgresultatet på landsbasis. Tidligere beregninger har vist at man måtte hatt minst 25 utjevningsmandater for å oppnå dette med en rimelig grad av sikkerhet (Grønvik 1989a).

Ved valget i 1989 fikk Arbeiderpartiet 38,2 % av mandatene, mot 34,3 % av stemmene. Arbeiderpartiets overrepresentasjon gikk først og fremst ut over Venstre. For de øvrige partiene som ble representert på Stortinget, var det bare tiendedeler i avvik mellom stemmeandel og mandatandel. Det er forøvrig interessant å merke seg at dersom Stortinget hadde vedtatt en sperregrense på tre prosent, slik det også var forslag om, ville Venstre ha fått hele fem utjevningsmandater (Grønvik 1989b).

Forordningen av distrikts- eller fylkesmandatene er fastsatt i Grunnloven. Den gir tynt befolkede fylker en viss overrepresentasjon i forhold til innbyggertallet. Utjevningsmandatene fordeles først etter partienes oppslutning på landsbasis, og deretter mellom fylkene etter hvor mange stemmer partiene har "til overs" ved fordelingen av distriktsmandatene i hvert fylke. Dette innebærer at de folkerike fylkene har størst sannsynlighet for å få utjevningsmandater. Ved valget i 1989 fikk Akershus 3 utjevningsmandater i tillegg til sine 12 distriktsmandater og Rogaland 2 i tillegg til sine 10 faste. Dessuten fikk Oslo, Hordaland og Østfold hvert sitt utjevningsmandat.

I flere fylker var det små marginer ved fordelingen av mandatene. Dersom Kristelig Folkeparti hadde fått 117 færre stemmer i Telemark, ville partiet ha mistet sitt mandat til Arbeiderpartiet. I Hedmark manglet Fremskrittspartiet 178 stemmer på å erobre et mandat fra

Arbeiderpartiet. Ved fylkesfordelingen av utjevningsmandatene var det knappest margin mellom Akershus og Oslo. Akershus Kristelig Folkeparti manglet 186 stemmer på å ta utjevningsmandatet fra Oslo KrF. (Disse beregningene er gjort på grunnlag av Fullmaktskomiteen 1989.)

2. Forspillet

Skal man forstå det som skjedde ved valget i 1989, må man gå tilbake til stortingsvalget i 1985 og kommune- og fylkestingsvalget i 1987. I fortsettelsen skal vi se nærmere på utviklingen i partienes velgeroppslutning. De tallene som presenteres her, er hentet fra det tidligere omtalte samlebarometer.

1985–86: Stortingsvalg og regjeringsskifte

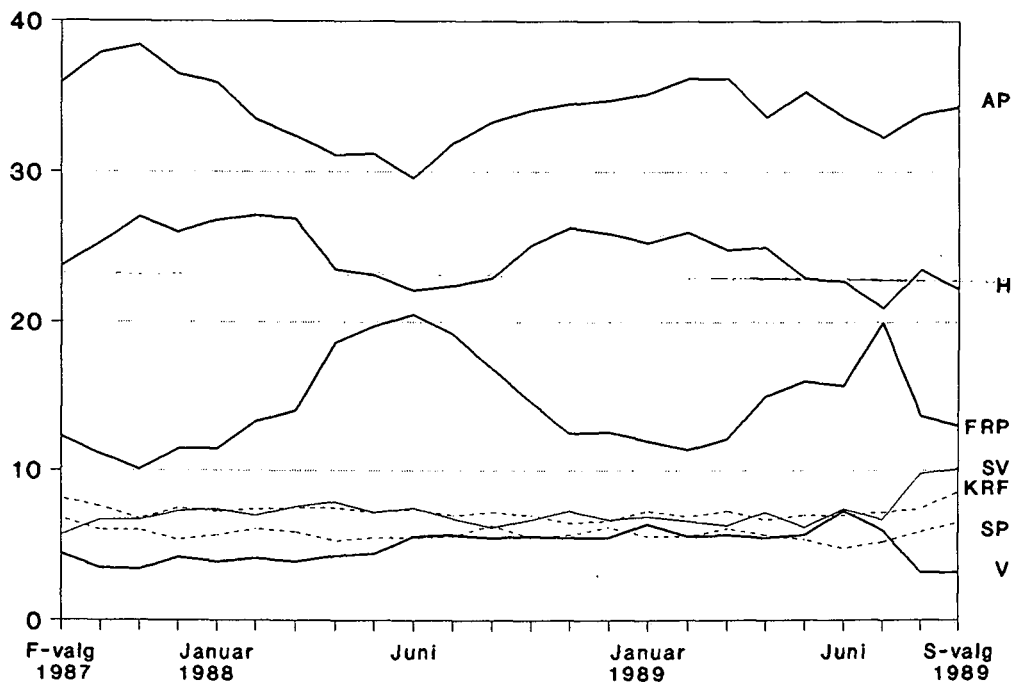
Etter en offensiv valgkamp fra Arbeiderpartiets side, førte stortingsvalget i september 1985 til at Kåre Willochs trepartiregjering mistet flertallet i Stortinget. Valgkampen var preget av de store uløste problemene innenfor helsesektoren. Valget skapte en usikker parlamentarisk situasjon med Fremskrittspartiet "på vippen". (For en nærmere analyse av dette valget, se Aardal og Valen 1989.)

Problemen meldte seg umiddelbart da Stortinget tok fatt på budsjettbehandlingen høsten 1985. Først etter langvarig tautrekking lyktes det å få flertall for et budsjettpropplegg. Men i januar 1986 lå partiene ifølge meningsmålingene på praktisk talt samme oppslutning som ved valget høsten før.

Etter at prisen på Nordsjøolje mot slutten av 1985 hadde steget til over 30 dollar pr fat, sank den utover våren 1986 helt ned til 9 dollar. Dette måtte få store konsekvenser for norsk økonomi. De påløpte skatter og avgifter fra oljevirkosomheten sank fra 50 milliarder kroner i 1985 til 17 milliarder i 1986 (Finans- og tolldepartementet 1989). Regjeringen måtte derfor legge fram forslag om økonomiske innstramminger.

Da meningsmålingene for april ble offentliggjort, viste det seg at Høyre hadde hatt en tilbakegang på vel to prosentpoeng fra måneden før. Høyre ble trolig straffet fordi statsminister Kåre Willochs appell om moderasjon ved lønnsoppjøret ble tolket som en støtte til arbeidsgiverne. Arbeiderpartiets oppslutning nådde en ny topp, nesten tre prosentpoeng over valgresultatet fra september-året før.

Følelsen av å være på offensiven bidro utvilsomt til at Gro Harlem Brundtland, tross advarsler fra fremtredende politikere i eget parti, satte hardt mot hardt da statsminister Kåre Willoch i slutten av april stilte kabinettsspørsmål på Regjeringens forslag til innstrammings tiltak. Ap og SV fikk følge av Fremskrittspartiet, og

ar, var dette tallet kommet opp i hele 20,5 % i juni. De store tapene var det først og fremst Arbeiderpartiet og Høyre som måtte få. Arbeiderpartiets oppslutning ble redusert med over seks prosentpoeng, slik at partiet havnet under 30 % på junimålingene. Høyre gikk tilbake med mellom fire og fem prosentpoeng til 22,1 %.

Utviklingen for de tre største partiene må ses på bakgrunn av flere forhold. For Høyre var det tydeligvis vanskelig å komme på offensiven så lenge man ikke kunne presentere noe realistisk borgerlig regjeringsalternativ. Med rette eller urette rammes Høyre når samarbeidet med Kristelig Folkeparti og Senterpartiet rakner. Tidligere undersøkelser har vist at Høyre har hatt en tendens til å gjøre det best ved valg der de borgerlige partiene samarbeider (Rommetvedt 1984).

Arbeiderpartiet hadde et trygt grep om regjeringsmakten, men velgerne sviktet utover våren. En ekstraordinær lønnslov som begrenset forhandlingsretten og lønnstilleggene for vanlige arbeidstakere samtidig med at enkelte ledere i staten fikk store tillegg, milliardoverskrivninger ved utbyggingen av Statoils oljeraffineri på Mongstad, og lokaliseringen av ny hovedflyplass var bare noen av de mange sakene der regjeringspartiet fikk store problemer både i forhold til opinionen og til Stortinget. Statsråd Anne-Lise Bakkens håndtering av spørsmålet om lederlønninger i staten og Stortingets vedtak om å legge hovedflyplassen til Hurum, stikk i strid med regjeringens forslag, førte da også til utskiftninger i regjeringen.

Misnøyen med regjeringen og med fraværet av et ikke-sosialistisk regjeringsalternativ ble effektivt utnyttet av Fremskrittspartiets leder Carl I Hagen. Han hadde stor suksess både med en landsmøtetale som ble overført direkte i fjernsynet, og som 1. mai-taler. Men i juni 1988 var toppen for Fremskrittspartiet og bunnen for Arbeiderpartiet og Høyre nådd, så langt. Stemningen snudde utover høsten. Fra juni til desember ble Fremskrittspartiets oppslutning redusert med åtte prosentpoeng. Arbeiderpartiets oppslutning økte med fem prosentpoeng, men Høyre vant nesten fire prosentpoeng.

Tingene begynte å gå på tverke for Fremskrittspartiet etter at partiets varaordfører i Oslo skapte storm med negative kulturpolitiske uttalelser. Disse ble fulgt opp med uttalelser til forsvar for svart arbeid og et uklart forslag om folkeavstemning om innvandringspolitikken. Indre uro med kritikk av Carl I Hagens lederstil og utbrudd etter strid i Vestfold-partiet bidro trolig også til at Fremskrittspartiet etterhvert mistet taket på mange av de nye velgerne.

Ordtaket "den enes død, den andres brød" så på denne tiden ut til å ha gyldighet for forholdet mellom Fremskrittspartiet på den ene siden, og Arbeiderpartiet og Høyre på den andre. Det var tilsynelatende konkurrentenes fiasko snarere enn egen suksess, som forklarte endringene i styrkeforholdet mellom disse partiene. Arbeiderpartiets fremgang kom feks samtidig med at arbeidsledighetsproblemer økte, og etter sterk kritikk mot den parlamentariske lederen Einar Førdes lanse-

ring av seg selv som ny kringkastingssjef.

Sammenlignet med de store svingningene for Arbeiderpartiet, Fremskrittspartiet og Høyre, fortonet endringene for de andre partiene seg som små krusninger på overflaten. Men sett ut fra disse partienes eget nivå, var også disse bevegelsene svært interessante. I november–desember måtte Kristelig Folkeparti nøye seg med en oppslutning på seks og en halv prosent av stemmene. Partiet har aldri hatt så lav oppslutning ved noe valg. Det var nærliggende å se dette i sammenheng med den misnøye med regjeringssituasjonen som etterhvert kom til uttrykk i partiet. Også for Senterpartiet var flere av målingene i 1988 nokså nedslående. Men Senterpartiet fikk ikke noen avgjørende knekk på grunn av manglende samarbeidsvilje, slik enkelte i Høyre nok ventet at det skulle få.

Stortingets vedtak om å innføre en ordning med utjevningsmandater skapte nye muligheter for Venstre. I januar 1988 lå partiet med sine 3,9 % så vidt under sperregrensen på fire prosent. Men siden gikk det oppover, slik at partiet høsten 1988 kunne notere seg for en stabil oppslutning på omkring 5,5 %. Stadige medieoppslag om miljøproblemer bidro nok til at dette grønne partiet fikk større oppslutning. Partiets leder Arne Fjørtoft sa at partiet nå hadde funnet sin nisje mellom KrF/Sp og Høyre.

Sosialistisk Venstreparti så en tid ut til å fange opp misnøyen på Arbeiderpartiets venstre fløy. I april var SVs oppslutning oppe på nesten åtte prosent, men deretter sank den noe igjen. Uro omkring partileder Erik Solheims stortingsnominasjon kan ha bidratt til dette. Han lyktes ikke i å bli nominert i sitt eget distrikt Oslo, men ble senere nominert i Sør-Trøndelag etter en del motstand også der. Mange stilte også spørsmålstegn ved om partiet ville få samme appell når "SV-dronningen" Hanna Kvanmo var på vei ut av politikken.

For de fleste partienes vedkommende lå velgeroppslutningen i desember 1988 nokså nær det de oppnådde ved fylkestingsvalget i september 1987.

1989: Fra skandaler til stortingsvalg

Både ved utgangen av januar og utgangen av februar 1989 ble det satt nye etterkrigsrekorder i arbeidsledighet. Men det ga til å begynne med ikke noe negativt utslag på meningsmålingene for Arbeiderpartiet. Situasjonen var preget av at den borgerlige opposisjonen ikke hadde noen felles alternativ politikk. Utover våren avviklet partiene sine landsmøter. De ga et klart inntrykk av at Høyre, Kristelig Folkeparti og Senterpartiet var innstilt på å kjøre hvert sitt løp fram mot høstens valg. Høyre trakk fram igjen sitt ønske om norsk EF-medlemskap, mens Senterpartiet markerte sin mot-

stand med styrke. I Stortinget kom uenigheten mellom de borgerlige partiene til uttrykk nær sagt daglig.

Fraværet av et borgerlig regjeringsalternativ bidro etter alt å dømme til at Fremskrittspartiet utover våren fikk ny vind i seilene. Partiet fikk trolig også nye velgere da Ayatollah Khomeiny avsa sin dødsdom over forfatteren Salman Rushdie. Innvandrerskepsisen blomstret på ny. Med sin lov og orden-profil fikk Frp også økt oppslutning da det ble debatt om fengselspolitikken etter mordet på en kvinnelig fengselsbetjent i begynnelsen av mars. Kanskje bidro også en økende politikerskepsis etter statsråd Einfrid Halvorsens avgang til Fremskrittspartiets fremgang. Statsråden ble senere dømt for å ha underslått penger i sin tid som fagforeningskasserer.

Det kom som en stor overraskelse på de aller fleste da Høyre, Kristelig Folkeparti og Senterpartiet like før ferien ble enige om en felleserklæring i forbindelse med Stortingets behandling av regjeringens langtidsprogram. I erklæringen forpliktet de tre partiene seg til å forhandle om regjeringsspørsmålet etter valget. Erklæringen inneholdt også 22 punkter der de uttrykte enighet om forskjellige spørsmål. Men de tre partiene hadde langt mer omfattende særmerknader (Finanskomiteen 1989). Erklæringen virket derfor ikke særlig overbevisende med hensyn til muligheten for å få istand en ny koalisjonsregjering etter valget.

Meningsmålingene for juni, som for en stor del var tatt opp før den borgerlige felleserklæringen, viste at Fremskrittspartiet var kommet opp på nesten 16 %, mens Høyre og Arbeiderpartiet var havnet nede på henholdsvis 22,7 % og 33,6 %. Også for Kristelig Folkeparti og Senterpartiet så tallene svært dystre ut, mens Venstre og SV kunne glede seg over gode resultater.

Arbeiderpartiets tilbakegang i juni kom etter en periode der en rekke av regjeringens statsråder hadde vært i et sterkt kritisk søkelys. Kritikken toppet seg da Høyre fremmet mistillitsforslag mot statsråd Hallvard Bakke. Justisminister Helen Bøsterud unngikk så vidt et slikt forslag. Det er nærliggende å sette SVs fremgang i forbindelse med de sterke protestene mot A-regjeringens forslag om nedleggelse av industriarbeidsplassene ved Spigerverket i Oslo. Venstre vant antakelig på at miljøspørsmål ofte sto i fokus i massemediene. Oppslutningen på 7,3 % i juni 1989 var rekord for partiet. Man må tilbake til stortingsvalget i 1969 for å finne et bedre valgresultat for Venstre. Alle regnet derfor med at Venstre igjen ville bli å finne på Stortinget etter valget.

Sommeren er vanligvis en stille og rolig tid i norsk politikk. Men sommeren 1989 skulle vise seg å bli alt annet en rolig. Det begynte med at Norsk rikskringkasting den 27. juni meldte at sentrale tillitsvalgte i Arbeider-

partiet hadde nær kontakt med tjenestemenn i overvåkningspolitiet. Meldingen ble ekstra pikant fordi reporteren, Arne Wam, var gift med daværende miljøvernminister Sissel Rønbeck.

NRK-meldingen ble opptakten til en affære uten sdestykke i norsk politikk. Etterhvert ble det avslørt at møbelhandler Arvid Engen på Jessheim utenfor Oslo hadde tatt opp en rekke lite flatterende samtaler med fremtredende Ap-tillitsmenn på lydbånd.--Det kom fram at møbelhandleren hadde vært involvert i forsøk på å fjerne såvel tidligere statsminister Odvar Nordli, som overvåkningsjefen og politimesteren i Oslo fra sine stillinger. Også forsøk på å stanse Gro Harlem Brundtlands utnevning til statsminister og leder i Arbeiderpartiet ble avslørt (Johansen og Jørgensen 1989).

Fleire fremtredende Ap-folk var involvert. På en pressekonferanse 31. juli innrømmet Stortingets visepresident, tidligere Arbeiderparti-formann Reulf Steen, at han hadde hatt samtaler med møbelhandleren som kunne virke konspiratoriske. Han var også klar over at samtaler ble tatt opp på bånd og senere avspilt for journalister. Inntrykket som sto igjen, var at Steen som formann i Arbeiderpartiet hadde bidratt til lekkasjer fra fortrolige møter i partiet, men det benektet han senere i en bok som kom ut etter valget (Steen 1989).

Steen/Engen-saken skulle bli opptakten til en valgkamp med svingninger vi sjelden har opplevd maken til i Norge. Fra juni til august steg Fremskrittspartiets oppslutning fra 15,7 % til 20 %. Frp var omtrent like stort som Høyre, ja enkelte målinger viste til og med at Frp var større enn Høyre. Men så snudde stemningen. I uken før valget var Frp falt ned på 13,7 %, og på valgdagen endte nedturen på 13,0 %. Fremskrittspartiet ble valgets soleklare vinner sammenlignet med stortingsvalget i 1985, men partiet ble en like klar taper i forhold til de forventninger meningsmålingene kunne gi grunnlag for.

I juni regnet som nevnt alle med at Venstre ville få et comeback i Stortinget. Men i august var oppslutningen i ferd med å synke. Da lå Venstre på 6 %, og i uken før valget var partiet helt nede på 3,2 %, det samme som på valgdagen. Sosialistisk Venstreparti, som startet med samme utgangspunkt i juni som Venstre, opplevde derimot en helt annen utvikling. Etter en liten tilbakegang i august steg partiet til 9,8 % i uken før valget, og 10,1 % på valgdagen. Venstre ble valgkampens andre stor taper, mens SV triumferte.

Kristelig Folkeparti og Senterpartiet økte sin oppslutning jevnt og trutt fra juni til valgdagen, mens Arbeiderpartiet og Høyre gikk litt opp og ned. For de to sentrumpartiene ble dermed sluttresultatet omtrent som ved forrige stortingsvalg. For Ap og Høyre ble det derimot store tap med tilbakegang på henholdsvis 6,5 og 8,2

prosentpoeng fra valget i 1985. Sluttresultatet ble også noe dårligere for disse to enn ved det elendige fylkestingsvalget i 1987.

Noen vurderinger

Det er vanskelig å gi noen fullgod forklaring på Fremskrittspartiets formsvikt i valgkampinnspurten. Men det er verd å merke seg at Carl I Hagen under den mislykkede regjeringsstormen i juni 1987 fremsto som en statsmann som reddet landet fra politisk kaos og rot. Det ble starten på en nesten eventyrlig stigning i velger-tilslutningen. Ved fylkestingsvalget i 1987 passerte partiet 12 %, og i juni 1988 opplevde partiet å se 20-tallet for første gang. Men så bar det utforbakke bla etter uheldige uttalelser om svart arbeid. I februar 1989 var partiet nede på 11,4 %.

Utover våren 1989 steg kritikken mot regjeringen, mens det på den borgerlige siden ikke så ut til å være noe regjeringsalternativ. Fremskrittspartiets oppslutning økte i takt med mistilliten til de andre partiene. I løpet av ferien ble Steen/Engen-saken den store føljetongen i mediene. Tilliten til politikerne, som var laber fra før, sank ytterligere.

Frp var tydeligvis i støtet. Da Carl I Hagen fordømte umoralske alenemødre og unnlurere, kastet både avisene og de andre partiene seg over ham. Men velgernes reaksjon var en annen. 20-tallet kom igjen fram på meningsmålingene. *Mens partiet i 1988 mistet 20-prosentoppslutningen på umoralske uttalelser om svart arbeid, gjenvant partiet 20-tallet etter sine moralprekener i 1989.*

TV-duellen mellom Gro og Carl I var etter alt å dømme høydepunktet for Frp. Etterhvert så det ut til at argumentene mot partiets politikk gjorde inntrykk på velgerne. Det spørs om ikke Hagen overspilte sin moralske appell da han begynte å slå om seg med bibelsitater. Et utspill om folketrygden var kanskje også en tabbe. Hagen bli viklet inn i den samme talleksersisen som andre politikere så ofte kritiseres for. Utspillet ble oppfattet som et angrep på et av velferdsstatens mest sentrale elementer.

Etterhvert ble oppmerksomheten i valgkampen dreid over på regjeringsspørsmålet. Faren for at et stort Frp skulle ødelegge muligheten for en ny borgerlig regjering og føre til kaos og rot i Stortinget, kom mer og mer i fokus. *Hagen, som i 1987 reddet landet fra kaos og rot, så etterhvert ut til å kunne bli en viktig årsak til slikt rot.* Det kan ha bidratt til at mange velgere "besinnet seg" i sin protest.

Sosialistisk Venstreparti kom etterhvert i siget etter at TV-utspørerne hadde "grillet" partileder Erik Solheim så hardt at han fikk folkets sympati. Solheim erobret posisjonen som tv-politiker, en posisjon som Carl I Hagen og Arne Fjørtoft tidligere har hatt. Det er

kanskje ikke plass til mer enn en tv-politiker om gangen.

SVs fremgang er blitt knyttet sammen med *miljøpolitikken*. Dette er nok en viktig faktor. Men også *en sterk kritikk av Ap-regjeringen* ser ut til å ha styrket SV. Erik Solheim klarte det den tidligere mest populære politiker i Norge, Hanna Kvanmo, ikke klarte: å skaffe nye velgere til partiet sitt. SV førte tidligere en meget moderat og "ansvarlig" linje overfor regjeringen. Som ny toppfigur i partiet kunne Solheim gå hardere ut mot Arbeiderpartiet, uten å bli stilt for mange spørsmål om hvorfor SV i Stortinget hadde vært så trofast mot regjeringen.

Når man tar i betraktning regjeringens og Arbeiderpartiets problemer med den rekordhøye arbeidsledigheten og en meget sentrumsorientert politikk, var ikke SVs fremgang særlig overraskende. *Det var vel så overraskende at SV ikke klarte å utnytte denne situasjonen på et tidligere tidspunkt.* Kanskje bidro Arbeiderpartiets bruk av Financial Times og norske bankøkonomer som sannhetsvitner for hvor vellykket regjeringens økonomiske politikk hadde vært, til at begeret rant over for velgerne på partiets venstrefløy.

Venstres tilbakegang må ses i lys av SVs framgang, men det er neppe hele forklaringen på at Norges eldste parti ikke kom tilbake på Stortinget. Venstres *skiftende holdninger til regjeringsspørsmålet* var nok en annen viktig forklaringsfaktor. I 1985 fridde Venstre til Arbeiderpartiet, men ble forsmådd. Foran valget i 1989 skiftet partiet side. Våren 1989 ble partiet stående som en pådriver i spørsmålet om borgerlig samarbeid. Det ga uttelling på meningsmålingene før ferien. Venstre trakk nok til seg velgere fra Høyre, KrF og Sp som var frustrerte over sine partiers manglende evne til samarbeid. Partileder Arne Fjørtoft sto også sentralt i mediabildet.

Etterhvert ble det mer og mer klart at de tre tidligere regjeringspartnerne sto i fare for å miste et stort antall mandater. Mest dramatisk var dette for Høyre da partiet ifølge enkelte meningsmålinger ble passert av Frp. Men også for KrF og Sp så det mørkt ut. Det spørres om ikke en del av disse partienes velgere vendte tilbake til folden av frykt for at deres "egentlige" partier skulle bli for hardt straffet.

Bakgrunns materialet fra meningsmålingene viste imidlertid også at Venstre etterhvert mistet velgere til SV og Ap. SVs miljøprofil bidro nok sterkt til dette. Men i tillegg var Venstre etter frieriet til Ap i 1985 blitt et nytt parti i manges øyne. Mange Venstre-velgere hadde Ap og SV som annenpreferanse. Da Venstre la om kursen og støttet en ny borgerlig regjering, ble nok spranget for langt for mange av partiets velgere. Fjørtofts uttalelser om at Venstre skulle plassere seg i nisjen mellom KrF/Sp og Høyre gjorde problemene enda stør-

re. Tidligere har Venstre gjort det best når partiet har deltatt i det borgerlige samarbeidet (Rommetvedt 1984). Men i 1980-årene ble nok kursendringene for brå. *Tiden ble for kort til å trekke med seg velgerne på venstresiden, eller skifte dem ut med nye velgere på høyre-siden.* Etter valget viste det seg at 42 % av Venstres 1985-velgere hadde gått over til SV ved valget i 1989 (SSB 1989b).

Den høye oppslutningen om de to fløypartiene, Fremskrittspartiet og Sosialistisk Venstreparti, kan tolkes som et uttrykk for en kraftig polarisering av norsk politikk. I Stortinget vil nok en slik polarisering komme til uttrykk i disse partienes stemmegivning. Men det er et mer åpent spørsmål om velgerne egentlig er blitt så ytterliggående. Tidligere undersøkelser har vist at Fremskrittspartiet rekrutterer velgere over en stor del av høyre-venstre-skalen (se feks Aardal og Valen 1989). Partiet har en gruppe klart høyre-orienterte velgere, men det henter også støtte blant mange velgere i sentrum. Det spørres om ikke også Sosialistisk Venstreparti denne gangen har hentet velgere fra en større del av høyre-venstre-skalaen. Partiets valgkamp var ihvertfall så godt som blottet for venstresosialistiske utspill. *Det kan derfor være grunn til å tro at Frps og SVs store fremgang mer var et uttrykk for velgerprotest enn for velgerpolarisering.*

Velgere som er misfornøyde med sine partier kan reagere på forskjellige måter: enten ved å gå sin vei ("exit"), ved å heve stemmen ("voice"), ved likevel å være lojale ("loyalty"), eller ved å gi blaffen ("neglect"). (Jfr Hirschman 1970 og Rusbult, Zembrodt and Gunn 1982.) Stortingsvalget i 1989 gir eksempler på alle de fire reaksjonsmåtene.

En hel del av velgerne ga blaffen og satt hjemme på valgdagen, slik de pleier å gjøre. Andre var lojale mot sine partier. 58 % av velgerne stemte på det samme partiet i 1989 som i 1985 (SSB 1989b). Men mange hadde hevet stemmen til protest i mellomtiden. Midtveis i valgkampen sa mange velgere til meningsmålerne at de ville forlate andre partier til fordel for Fremskrittspartiet, men på valgdagen vendte de tilbake til det partiet de stemte på i 1985. Arbeiderpartiets og Høyres oppslutning var f.eks et par prosentpoeng lavere i august enn på valgdagen. Fremskrittspartiet fikk derimot sju prosentpoeng større oppslutning i august enn på valgdagen i september (Rommetvedt 1989). Mange velgere valgte også den mest drastiske løsningen: å forlate sitt parti til fordel for et annet, eller for å sitte hjemme. 39 % av 1985-velgerne skiftet parti eller gikk til eller fra hjemmesittergruppen i 1989 (SSB 1989b).

3. Etterspillet

Ettersom valget ga ikke-sosialistisk flertall, og Frem-

skrittspartiet gjorde det klart at partiet ville bidra til at regjeringen Gro Harlem Brundtland fikk avløsning, kunne Høyre, Kristelig Folkeparti og Senterpartiet gå til forhandlinger om grunnlaget for en eventuell ny trepartikoalisjon. Etter innledende drøftinger de første dagene etter valget, startet forhandlingene for alvor på Lysebu utenfor Oslo den 18. september. Fortsatt stilte de fleste observatører seg tvilende til muligheten for å forene de tre partiene som etter regjeringsskiftet i 1986 hadde glidd så langt fra hverandre i Stortinget.

Flere saker skapte hodebry for forhandlerne, men det var særlig spørsmålet om Norges forhold til EF som ble betraktet som selve prøvesteinen på evnen til samarbeid. Høyre og Senterpartiet utgjør motpolene i synet på EF. Mens Senterpartiet går imot norsk medlemskap, er Høyre for. Men så lenge det ikke er noe flertall i Stortinget for å ta opp medlemsspørsmålet på ny, aksepterer også Høyre at man lar det spørsmålet ligge. EF-saken dreier seg derfor om tilpasningen til EFs indre marked. Høyre ønsker en vidtgående tilpasning, mens Senterpartiet er mer restriktivt. I forhandlingene ble spørsmålet om en tollunion mellom EF og EFTA det avgjørende punktet. Senterpartiet avviste tollunionen kategorisk, mens Høyre i utgangspunkt godt kunne tenke seg den muligheten.

Etterhvert var det Senterpartiet som fikk gjennomslag for sitt syn i forhandlingene. Høyre, som hevdet at en tollunion var uaktuell ifølge informasjoner partiet hadde innhentet i andre land, aksepterte at tilpasningen til EFs indre marked skal skje gjennom en utvidet frihandelsavtale. Klokken 03.02 natt til mandag 2. oktober kunne forhandlingsleder Jan P Syse meddele at de tre partiene var enige om det politiske grunnlag for en ny koalisjonsregjering.

Etter at regjeringen hadde fremlagt sitt forslag til nytt statsbudsjett, leverte statsminister Gro Harlem Brundtland inn sin avskjedssøknad til Kongen. Mandag 16. oktober overtok Jan P Syse som statsminister i den femte borgerlige koalisjonsregjeringen i Norge etter krigen. Foruten statsministeren kom 8 statsråder fra Høyre, 5 fra Kristelig Folkeparti og 5 fra Senterpartiet. Kristelig Folkepartis leder Kjell Magne Bondevik ble utenriksminister, og Senterpartiets leder Johan J Jakobsen kommunalminister.

Mens tidligere koalisjonsdannelser er kommet etter at det har skjedd en tilnærming mellom de borgerlige partiene i Stortinget, skjedde koalisjonsdannelsen i 1989 etter en periode med stor uenighet mellom de tre deltakerne (Rommetvedt 1990b). Satt på spissen kan man paradoksalt nok si at *EF-saken, som i 1971 førte til Borten-regjeringens fall, kanskje var den enkeltsak som i 1989 bidro sterkest til Syse-regjeringens fødsel.*

I et avisintervju ga Senterpartiets generalsekretær

John Dale uttrykk for at Arbeiderpartiets EF-politikk var en av hovedårsakene til at Senterpartiet ønsket et regjeringsskifte (Nationen 6.10.1989). I valgkampen forsøkte Senterpartiet å få igang en debatt om Norges og EFTAs tilpasning til EFs indre marked. Statsminister Gro Harlem Brundtland ville imidlertid ikke la offentligheten få kjennskap til hva regjeringen foretok seg i EFTA-drøftingene om tilpasningen til EF. Senterpartiet mente at Arbeiderparti-regjeringen ville føre velgerne bak lyset og foreta en så vidtgående tilpasning at spørsmålet om medlemskap i EF til slutt bare ble en formalitet. Derfor ønsket Senterpartiet gjennom regjeringdeltakelse å få en "hånd på rattet" i tilpasningsprosessen.

Da Gro Harlem Brundtland like etter valget offentliggjorde en rekke notater om tilpasningen, bidro dette til å forsterke Senterpartiets kritikk. Partiet oppfattet offentliggjøringen som en bekreftelse på deres mistanker om "lureri". Flere utspill fra Arbeiderpartiet midt under de borgerlige regjeringsforhandlingene ble oppfattet som forsøk på å splitte de borgerlige partiene, men de bidro snarere til å sveise dem sammen.

Protokollen fra regjeringsforhandlingene slår fast at regjeringspartiene "har handlefrihet i perioden til å vurdere hvilket tilknytningsforhold til EF som best tjener norske interesser." I klartekst innebærer dette at Syse-regjeringens dager er talte dersom spørsmålet om norsk medlemskap i EF igjen kommer opp på dagsordenen. Men også i den økonomiske politikken er det mange skjær i sjøen for regjeringen. Det ble tydelig demonstrert under budsjettbehandlingen høsten 1989. Først etter langvarig tautrekking, lyktes det å få budsjettet i havn.

Budsjettbehandlingen viste med all mulig tydelighet hvilket problem en mindretallskoalisjon står overfor: Først må man snekre sammen et kompromiss innad i koalisjonen, for deretter å være beredt til å inngå nye kompromisser med andre partier i Stortinget. Særlig Høyre og Senterpartiet strides om hvor man da skal hente støtte for å få flertall. Mens Høyre godt kan tenke seg å forhandle med Fremskrittspartiet, er dette en nesten umulig tanke for Senterpartiet, som heller vil inngå kompromisser med Arbeiderpartiet. Hvor lenge regjeringen Syse klarer å kontrollere denne sentrifugalkraften, gjenstår å se.

Hilmar Rommetvedt

Litteratur

Finanskomiteen (1989): *Innst S nr 305 (1988-89)*. Foreløpig innstilling fra finanskomiteen om langtidsprogrammet 1990-93. Oslo: Stortinget.

- Finans- og tolldepartementet (1989): *Stortingsmelding nr 2 (1988-89)*. Revidert nasjonalbudsjett 1989.
- Fullmaktskomiteen (1989): *Innst S nr 1 (1988-89)*. Innstilling fra fullmaktskomiteen om fullmaktene. Oslo: Stortinget.
- Grønvik, Gunnvald (1989a): Fra stemmer til mandater. Valgordninga av 10. mai 1988. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, årgang 30, s 239-262.
- (1989b): Har Ap lurt seg sjøl? *Dagbladet* 27.9.1989.
- Hirschman, Albert O (1979): *Exit, Voice and Loyalty*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Johansen, Viggo og Pål T Jørgensen (1989): *Edderkoppen. Historien om en møbelhandler*. Oslo: Aventura.
- NTB og IBM (1989): *Stortingsvalget 1989. Resultater fra grovtellingen*. Oslo: Norsk Telegrambyrå og IBM.
- Rommetvedt, Hilmar (1984): *Borgerlig samarbeid*. Stavanger: Universitetsforlaget.
- (1988a): *Lokalvalg eller riksgallup? Kommune- og fylkestingsvalget 1987*. Oslo: Kommuneforlaget.
- (1988b): Sammenbruddet i det borgerlige budsjett-samarbeidet høsten 1986. *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift*, nr 3, s 211-226.
- (1989): *De politiske svingningenes tiår. Partienes velgerutvikling 1981-1989*. Stavanger: Rogalandsforskning. Arbeidsnotat RF 199/89.
- (1990a): - *Vi protesterer! Stortingsvalget 1989*. Oslo: Kommuneforlaget (kommer).
- (1990b): Norge: Fra konsensuspreget flertallsparlamentarisme til konfliktylt mindretallsparlamentarisme. I Erik Damgaard m fl: *Parlamentarisk forandring i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget (kommer).
- Rusbult, Caryl E, Isabella M Zembrodt, and Lawanna K Gunn (1982): Exit, voice, loyalty, and neglect: Responses to dissatisfaction in romantic involvements. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, 1230-1242.
- SSB (1989a): Stortingsvalget 1989. *Statistisk ukehefte*, nr 48. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- SSB (1989b): Stortingsvalget 1989 - Intervjuundersøkelse. *Statistisk ukehefte*, nr 50. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- Steen, Reulf (1989): *Maktkamp*. Oslo: Tiden.
- Aardal, Bernt og Henry Valen (1989): Velgere, partier og politisk avstand. *Sosiale og økonomiske studier*, nr 69. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.

Sakkunnigutlåtanden över långtidsvikariat som professor i offentlig förvaltning, särskilt regional politik och förvaltning, vid Umeå universitet

Den ende sökanden, docenten Janerik Gidlund, har i 16 år varit verksam vid statsvetenskapliga institutionen i Umeå, bl a som forskarassistent, extra universitetslektor och tf professor. Han har under denna tid huvudsakligen utfört uppdragsforskning för statliga utredningar, sekretariatet för framtidsstudier och sektorsorgan.

De 39 skrifter som Gidlund insänt till bedömning kan i huvudsak grupperas i två områden: dels forskning om vad Gidlund själv kallar politisk organisering, dvs partiers och organisationers roll i kommunalpolitiken, dels forskning om offentlig förvaltning med tyngdpunkt på den lokala nivån. Inom den första gruppen är den första skriften den tyngst vägande: doktorsavhandlingen *Aktionsgrupper och lokala partier. Temporära politiska organisationer i Sverige 1965-1975* (1978). Gidlund ger här en bred och detaljrik bild av vad han kallar temporära politiska organisationer (TPO) - deras uppkomst, struktur och aktiviteter samt deras mottagande i pressen och allmänna opinionen. Han gör också en intensivstudie av beslutsfattarnas förhållande till TPO i två norrlandskommuner. Avhandlingen behandlar ett viktigt och i tidigare svensk forskning förbisetat område av det politiska livet, och den ger en mängd ny och intressant kunskap. Forskningsarbetet kännetecknas av god anknytning till den internationella teoridiskussionen kring TPO, metodisk säkerhet och oftast bra visuell pedagogik i resultatredovisningen. På den sistnämnda punkten vill jag dock göra den anmärkningen, att en del av de många tabellerna och figurerna borde ha förklarats och kommenterats mera utförligt i texten.

Gidlund har haft huvudansvaret för två större rapporter från kommunaldemokratiska forskningsgruppen, *Ty riket är ditt och makten. De politiska partiernas roll i svenska kommuner* (Ds Kn 1981:15) och *Folkkrörelser och kommunalpolitik* (Ds Kn 1982:3). Dessa skrifter ger väl inte lika mycket nytt stoff som avhandlingen om aktionsgrupper och lokala partier, främst därför att området är relativt väl utforskat i tidigare undersökningar. Men just detta lyckas Gidlund vända till en fördel genom att på ett skickligt sätt anknyta till kommunalforskningsgruppens studier av partier och organisationer i det sena 60-talets kommuner. Han får därmed fram en intressant bild av den politisering i betydelsen ökande partipolitiska motsättningar, som inträffade parallellt med den stora kommunsammanslaggningsprocessen. Liksom avhandlingen kännetecknas även dessa arbeten av klart framställningssätt och metodisk säkerhet. Ett av kapitlen i "Ty riket är ditt och makten", som är skrivet tillsammans med docent An-